

Hans Renders, Lisa Kuitert & Ernst Bruinsma (red.), *Inktpatronen. De Tweede Wereldoorlog en het boekbedrijf in Nederland en Vlaanderen*, Amsterdam, De Bezige Bij, 2006, 431 pp., ill., ISBN 90 234 1948 0.

“Zakenmensen voor alles”

Dat oorlogen nefast zijn voor boeken, konden we lezen bij Boudewijn Büch. Hij boekstaafde krijgsgeweld, censuur en andere calamiteiten die het boek tot (oorlogs)slachtoffer bombarderen in een boekje dat de teerhartige bibliofiel beter links laat liggen.¹ Desalniettemin wakkert een bezettingsperiode ook de boekconsumptie aan, hetgeen door het getuigenis van Paul Struye dat “*le Belge de 1940-1941 a en effet un irrésistible besoin de lecture*”, bevestigd wordt.² Maar die lectuur moet ook door iemand worden uitgegeven. Onlangs verscheen daaromtrent het boek *Inktpatronen*, dat luidens de samenstellers werd gemaakt “*vanuit een diep gewortelde nieuwsgierigheid naar het boekenvak en de oorlogstijd, naar het praktische en ideologische reilen en zeilen van een bedrijfstak die meer dan andere het intellectuele leven vormt en stuurt*” (p. 7). Centraal in dit boek staat dan ook de vraag “*wat de oorlog in de praktijk [heeft] betekend voor deze uitgevers, en voor welke uitgeverijen het na de oorlog over en uit [was]?*”

Uit een inleidend hoofdstuk van Ernst Bruinsma, blijkt dat de bezetting de Vlaamse uitgeverijen hoegenaamd geen windeieren legde,

1. B. Büch, *Boekenpest*, Amsterdam, 1988.

2. P. Struye, *L'évolution du sentiment public en Belgique sous l'occupation allemande*, s.l., 1945, p. 45. Zie ook M.B. Fincoeur, *De uitgeverswereld in België tijdens de Tweede Wereldoorlog. Het voorbeeld van de 'Editions de la Toison d'Or'*, in: D. de Geest, P. Aron & D. Martin (red.), *Hun kleine oorlog. De invloed van de Tweede Wereldoorlog op het literaire leven in België*, Leuven, 1998, pp. 49-79; H. Van de Vijver, *Het cultureel leven tijdens de bezetting*, Kapellen, 1990, pp. 30-51.

maar integendeel zelfs een ongeziene boekproductie met zich meebracht. Het Vlaamse boekwezen, op dat moment de kinderschoenen ternauwernood ontgroeid, floreerde door de reeds vermelde leeshonger, én door het stilvallen van de import uit Frankrijk en vooral Nederland – tot dan de *place to be* voor Vlaamse schrijvers om zich te laten uitgeven. Uiteraard hield de nieuwe situatie ook beperkingen in. De papierverdeling en het verplichte toelatingsnummer (vanaf 1943) maakten deel uit van de Duitse *stick and carrot*-strategie. Toch zat het keurslijf minder strak dan in Nederland, doordat ginds een burgerlijk bestuur en geen *Militärverwaltung* was ingevoerd – een vaststelling waartoe ook Ludo Simons reeds kwam.³ Het stationeren van Nieuwe Orde-gezinde figuren in diverse culturele instellingen, zoals Cyriel Verschaeve in de Kultuurraad (opgericht in 1938), was er dan weer op gericht greep te krijgen op het culturele leven, zij het niet steeds met het verhoopte resultaat. Uitgevers konden overigens, zeker tot 1943, de regels nogal omzeilen, onder andere dankzij het bestaan van de ‘zwarte markt’ en een overladen censor. Met dit kaderend stuk in het achterhoofd, kunnen de concrete ‘uitgeversportretten’ (dixit de samenstellers, p. 8) worden gelezen. Voor Vlaanderen zijn dat: De Lage Landen, Manteau, De Phalanx en Lannoo. Opmerkelijk is de vaststelling dat, de Brusselse uitgeefster Angèle Manteau niet te na gesproken, het uitgeverswezen in Vlaanderen een zaak was van “*flaminganten, oud-frontsoldaten of activisten*” (p. 26). Toch bleef het Vlaamse uitgeversbedrijf over het algemeen buiten de collaboratie. Dat komt ook aan het licht in de bijdrage van Romain Vanlandschoot over Lannoo. Joris Lannoo kon, als Vlaams-natio-

3. L. Simons, *Uitgeverij en boekhandel*, in: R. De Schryver e.a. (red.), *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging (NEVB)*, Tielt, 1998, dl. 3, p. 3121.

nalistisch uitgever, mee profiteren van de Duitse *Flamenpolitik*. Benevens de merkwaardige uitgave van twee “*bruine boekjes*” voor de oorlog – *Het Jodenvraagstuk* (1934) en het racistische *Volkswelvaart of Volksondergang* van Jan De Roeck (1936) –, is vooral Lannoo’s initiatief om Stijn Streuvels’ verzameld oeuvre uit te geven belangrijk. In 1943 kon Lannoo zelfs uitbreiden, ondanks opgeëist personeel en de moeilijke papierbevoorrading. Na de oorlog kon de uitgeverij, die vooral had overleefd op basis van heruitgaves, quasi naadloos het werk voortzetten. Behalve in het stuk over deze “*Vlaams-nationalistische uitgeverij in oorlogstijd*”, wordt in het boek weinig tot geen melding gemaakt van andere, kleinere uitgeverijen zoals Steenlandt, Die Poorte, Wiek Op, De Zeemeeuw en Vonksteen.⁴ Enkel een bijdrage over Julien Bernaerts’ uitgeverij De Phalanx, door Michel B. Fincoeur, gaat in die richting. De Brusselaar Bernaerts gaf met Editions de la Phalange en later ook De Phalanx naast Duitse boeken ook werk van Fred Germonprez en Bert Peleman uit, en publiceerde vanaf 1943 ook in opdracht van de SS, waarvoor hij na de oorlog veroordeeld werd.

De keuze om grotendeels voorbij te gaan aan wat men in goed Hollands “*foute’ uitgeverijen*” noemt, is ingegeven door de vraag hoe het “*de ‘gewone’ uitgeverijen*” verging (p. 7). Mede daarom is het stuk van Marnix Beyen over de collaboratie-uitgeverij De Lage Landen (opgericht in 1941) zo interessant. Temeer daar hij er nuances in aanbrengt over het zwartgehalte van de inkt waarmee de patro-

4. P.J. Verstraete, Jan Acke. Uitgever in dienst van de Nieuwe Orde, in: *De Leiegouw*, jg. 43, 2001, nr. 1, pp. 49–66; B. Crombez, *Steenlandt, uitgeverij*, in: R. De Schryver e.a. (red.), *NEVB [...]*, dl. 3, pp. 2856–2857; N. Wouters, *Poorte, Die*, in: R. De Schryver e.a. (red.), *NEVB [...]*, dl. 2, p. 2497; R. Vanlandschoot, *Walle, Martha vande*, in: R. De Schryver e.a. (red.), *NEVB [...]*, dl. 3, pp. 3664–3665.

nen van De Lage Landen waren gevuld – daarmee Adriaan Venema⁵ corrigerend.⁶ Want hoe wel Beyen “*er niet voor [zou] terugdeinzen (...) van radicale collaboratie te gewagen*” (p. 64), is er in het fonds “*nauwelijks iets aan [te tref-fen] wat directe verwantschap met het nationaal-socialisme verraadt*” (p. 66). Beyen stelt de perceptie over de uitgeverij bij aan de hand van de Brusselse journalist Guido Eeckels. De Belgicist Eeckels, de roerganger van de uitgeverij, leek een geschikte partner voor de bezetter. Hij hield er een atypische visie op de Vlaamse belletristie op na, die afkerig was van de Vlaamse romantiek. De bezettingsomstandigheden hielpen hem bij het realiseren van zijn ideaal, en sterkten hem in zijn hoop dat een Europese culturele herbronning en hereniging nabij was. Dat hij goed aangeschreven stond bij diverse bezettingsinstaties speelde daarbij in zijn voordeel, en dit niet alleen omdat hij hen betrouwbaarder leek dan bepaalde uitgesproken collaboratiefiguren. Ook idealistische overeenkomsten speelden mee. Zijn collaboratie “*werd dan ook niet gedreven door een nationaal-socialistisch, maar wel door een europeanistisch, reactionair (en daarom bijna onvermijdelijk anti-semitisch) en anti-parlementair ideaal, waarvan de verwezenlijking als voorwaarde voor de heropbloei van de cultuur werd beschouwd.*” Uit Beyens bijdrage onthoudt de lezer “*hoe weerbarstig de collaboratie soms kon zijn.*” (p. 86)

De uitgeverij van Angèle Manteau werd behandeld door Jan Stuyck en Ernst Bruinsma,

5. De Nederlandse journalist en publicist Adriaan Venema (1941-1993) zorgde meer dan eens voor opschudding door zijn soms suggestieve formuleringen en bijwijlen ongenueanceerde uitspraken over het (vermeende) collaboratieverleden van Nederlandse schrijvers, zoals Simon Vestdijk. Zie: R. Agterberg, Simon Vestdijk in de Tweede Wereldoorlog, in: *Ons Erfdeel*, jg. 36, 1993, nr. 2, pp. 286-289.

6. A. Venema, *Schrijvers, uitgevers & hun collaboratie*, Amsterdam, 1988-1992, 4 dln.

die er al over publiceerde.⁷ Ook hier bleek de bezetting een bloeiperiode. De zakenvrouw breidde haar fonds gevoelig uit. In tegenstelling tot Lannoo gebeurde dit vooral door vernieuwing, onder meer door het aantrekken van jong talent. Zo debuteerde Louis Paul Boon als eerste laureaat van de Leo J. Krynsprijs met *De voorstad groeit*. De auteurs hebben echter bedenkingen bij het labelen van haar fonds als “*a-politiek*”. Zij gewagen eerder van “*een soort politiek pragmatisme*” (p. 168). Naast werk van Johan Daisne en Nico Rost publiceerde Manteau immers ook Filip De Pillecyn en Daan Boens. “*Het is naar onze overtuiging een illusie te denken dat men in bezettingstijd een apolitieke uitgeverijpolitiek kon voeren. (...) De uitgeverijpolitiek van Manteau was in zekere zin een milde vorm van accommodatie, die aan het nageslacht gepresenteerd wordt als een zuivere literaire politiek, gericht op kwaliteit. Een dergelijke houding bewijst eens te meer dat uitgeverij voor alles zakenmensen zijn*” aldus de auteurs (pp. 170-171).

Met *Inktpatronen* heeft de lezer géén compendium van de Nederlandse en Vlaamse uitgeverij tijdens de Tweede Wereldoorlog in handen. Het wil dat ook niet zijn, zoals de redacteuren aangeven: “*Een studie naar alle Vlaamse en Nederlandse uitgeverijen en de Tweede Wereldoorlog blijft voor de samenstellers van dit boek een welhaast onbereikbare droom. Zo’n werk lijkt niet alleen ondoenlijk, maar zou ook te weinig recht doen aan de grote individuele verschillen. De geschiedenis van Nederland en Vlaanderen loopt in de twintigste eeuw sterk uiteen en dat geldt ook voor de geschiedenis van de uitgeverijen in beide landen. (...) Zowel Vlaamse als Nederlandse uitgeverijen, variërend van anti-fascistisch en illegaal, neu-*

7. E. Bruinsma, *Kwaliteit als credo. Een geschiedenis van uitgeverij Manteau (1938-1955)*, Amsterdam-Antwerpen, 2005.

traal, labbekakkerig of collaborerend tot rabiaat nationaal-socialistisch, passeren de revue. Van elke categorie hebben we geprobeerd een Vlaams en een Nederlands voorbeeld in deze galerij op te nemen” (p. 8). Dat in dit caleidoscopische beeld de Vlaamse uitgeverijen in de minderheid zijn, is een doorslag van het feit dat *“het onderzoek naar uitgeverijen in de twintigste eeuw in Vlaanderen nog in de kinderschoenen [staat]”* (p. 8). Het standaardwerk van Simons dateert alweer van de jaren tachtig.⁸ In *Inktpatronen* leggen de auteurs verdienenstelijk de vinger op deze (gapende) wonde. Het in 2003 gehouden symposium, waarvoor het Nederlandse RIOD (Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie) gastheer was, mondde uit in deze publicatie waaraan zowel Nederlandse als Vlaamse academici meewerkten. Door de parallelle structuur waarin het boek is opgevat, kan de lezer zelf de vergelijking maken tussen de Vlaamse en de Nederlandse uitgevers – waarover de bijdragen, die hier niet aan bod kwamen, overigens minstens even lezenswaardig zijn.

Ten slotte dient nog gezegd dat het uitgebreide persoonsregister achter in het boek, en de soms revelerende fondsljst van elke besproken uitgeverij die achteraan elk hoofdstuk als bijlage gaat en per bezettingsjaar een overzicht biedt van wat de uitgeverij uitgaf, een bruikbaar karakter verlenen aan deze bundel, die mede dankzij het opnemen van de kleurrijke voorplaten van een selectie boeken bijzonder fraai oogt.

[Mathieu Vanhaelewyn]

---

8. L. Simons, *Geschiedenis van de uitgeverij in Vlaanderen*, 2 dln., Tielt, 1984-1987.